

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A POLGÁRHÁBORÚ BEFEJEZŐ SZAKASZÁBAN SZOVJET-OROSZORSZÁGBAN*

A Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után a magyar internacionalisták tevékenysége Oroszországban bizonyos mértékig megváltozott. Továbbra is reménykedtek a magyarországi forradalom közeli fellendülésében. Ez a remény élt bennük a polgárháború utolsó éveiben és ezt követően is, egészen az 1945-ben bekövetkezett felszabadulásig. De egyelőre az egyetlen szocialista haza Szovjet-Oroszország volt, és a Magyarországra való visszatérés megvalósíthatatlan álmoknak tűnt előttük.

1919 szeptemberében az internacionalista alakulatokat az ideiglenes magyarországi Forradalmi Bizottság irányította, de ezt a bizottságot hamarosan feloszlatták. Szeptember végén az OK/b/P külföldi csoportjainak Központi Föderációja mellett a Vörös Hadsereg Internacionalista Csapatait Szervező Hadi-Bizottság alakult, amelybe mindegyik külföldi csoport egy-egy katonai szakértőt küldött. A Hadi-Bizottságra nagy feladatok vártak. Először is át kellett csoportosítani az internacionalista dandárt, amelyet Ukrajnából Kazánba helyeztek át; másodsor, jó politikai és katonai kádereket kellett kiképeznie, harmadszor, összpontosítani kellett az összes szétszórta internacionalista csapatokat, beleértve a turkesztáni internacionalista csapatokat is, saját (vagyis a Hadi-Bizottság) vezetése alatt. 1919 végén a Hadi-Bizottság nyilvántartása szerint az Oroszországi Vörös Hadsereg internacionalista csapataiban 1155 vörös katona, Turkesztánban 3000 vörös katona, tehát összesen 4155 vörös katona volt.¹

Az OK(b)P magyar csoportjának képviselője a Hadi-Bizottságban Iványi János² volt, aki 1919 végén Moszkvában az internacionalista csapatok átszervezésével foglalkozott és parancsnokok kiképzése céljából Moszkvában, Taskentben és Bakuban katonai parancsnoki tanfolyamot szervezett. Ezeket a tanfolyamokat az évek folyamán közel 1000 internacionalista parancsnok kapott kiképzést.³

A Hadi-Bizottság tagjai egyes helyeken aktív tevékenységet fejtettek ki. Érdemes közelebbről megvizsgálni egyik tagjának a munkáját. A Vörös Hadsereg Internacionalista Csapatait Szervező Hadi-Bizottság Hoffmann nevű

¹ Iz otcseta Centralnoj Föderacii inosztrannich grupp RKP(b) o rabote za 1919. god. Dokumentumgyűjtemény — Bojevoje szodruzsesztvo trudjacesihszja zarubezsnih sztran sz narodami Szovjetszkoi Rosszii (1917—1922). Izdatyelsztvo „Szovjetszkaja Rosszija”, Moszkva, 1957.

² Az SZKP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet (továbbiakban MLI) 17. fond. 4. leltár 31. őrzési egység (a továbbiakban ő. e.) 58. lap. Ivan magyarul János. Lásd: Vengerszkije internacionalishti v Velikoi Oktjábrrszkoj szocialiszticeszkoi revoljucii. Vojenizdat Minisztersztva Oboroni SZSZSZR, Moszkva, 1959.

³ SZU Októberi Forradalom Központi Állami Levéltára (a továbbiakban SZU OFKÁL) 1235. fond. 136. leltár. 87. ő. e. 12. 1.

tagja⁴ 1919 december végétől Jekatyerinburgban dolgozott. Megállapította, hogy a körzetben a következő internacionalista csapatok voltak: egy 150 főből álló század Kusvában, egy 200 főből álló század Sadrinszkben (150 német és magyar, valamint 50 kínai), a Tyeleckij-gyárban egy 48 főből álló csapat és egy 300 főt számláló zászlóalj Tjuményben, Jekatyerinburgban pedig néhány tucat ember. A körzetben levő összes katonai alakulatokból pontos adatokat kért az internacionalistákról. Együtt dolgozott az OK(b)P külföldi csoportjainak jekatyerinburgi szekciójával. A helybeli magyar újság Ráb nevű szerkesztőjét, mint katonai instruktort szándékoztak beállítani. 1920 január végén Hoffmann Omszkba helyezte át tevékenységét. Jekatyerinburgban az internacionalista csapatok további szervezésével Róth Dezső magyar kommunistát bízta meg, aki az OK(b)P urali külföldi szekciójának tagja volt.⁵ Omszkban Hoffmann, mint a Hadi-Bizottság tagja, folytatta az internacionalista csapatok nyilvántartásba vételét. A Hadi-Bizottság tagjai így szedgették össze aprólékos munkával az internacionalisták szétszórta csapatait.

Mint már említettük, az I. internacionalista dandárhoz tartozó internacionalista csapatokat 1919 novemberében és decemberében az ukrán frontról áthelyezték Kazányba, ahol pihentek, majd átszervezték őket.

Az új internacionalista csapatok Kazányban kaptak politikai és katonai kiképzést. Miután kevés volt a magasrangú parancsnok, nem szerveztek nagy alakulatokat, csak zászlóaljakat és rendkívüli esetben ezredeket hoztak létre. 1920. március 22-én az OK(b)P Központi Bizottsága mellett működő magyar agitáció- és propagandaszekciók I. összoroszországi konferenciája határozatot hozott a Hadi-Bizottság feloszlataásáról azzal kapcsolatban, hogy az OK(b)P külföldi csoportjainak Föderációja, amely mellett a Hadi-Bizottság működött, megszűnt létezni⁶, így 1920. májusában a Hadi-Bizottságot feloszlatták.⁷

Szibériában a Kolcsak-uralom visszaállította a régi kizsákmányoló rendszert, a munkásokat és a parasztokat bekényszerítették a fehér hadseregbe. Az ellenforradalom uralma alatt ébredt tudatára az orosz középparaszt annak, hogy a sorsdöntő háborúban hol a helye. Amiről a munkásosztály agitátorai nem tudták meggyőzni, arról meggyőzték a Kolcsak-hadsereg büntető osztagai. A szibériai ellenállási mozgalom nagy méreteket öltött.

Az ellenforradalmi uralom alatt a hadifoglyokat újból bezárták a táborokba és megfosztották őket a szovjethatalomtól kapott jogaiktól. Azok a magyar dolgozók, akik eddig távol tartották magukat a polgárháborútól, ezekben a táborokban ismerték fel, hogy érdekeiket csak a szovjethatalom védi és képviseli. Sokan megszöktek a táborokból és csatlakoztak a partizán-csapatokhoz. A forradalmi harcot illegálisan folytatták a városokban és munkástelepüléseken, valamint a hadifoglytáborokban. A Kolcsak ellen Omszkban 1918 decemberében kitört felkelésben magyar internacionalisták is részt vettek. Radó Ödön ennek az akciónak egyik szervezője volt. A felkelés vezérének a mozgósítási osztályt, és a III. harci kerületet vezette. Arra számítottak, hogy 240 magyar hadifoglyot fognak bevonnai a felkelésbe. Ennek a megmozdulásnak egyik másik kimagasló vezetője Somogyi József volt, aki a

⁴ Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (a továbbiakban MMM) 6542 negatív szám.

⁵ MLI. 17. fond. 7. leltár. 216/II. ő. e. 17—19. l.

⁶ Iz protokola I. Vszerosszijszkoj konferencii Vengerszkih szekcij agaitacii is propagandi pri CK RKP(b). Dokumentumgyűjtemény — Bojevoje szodruzsesztvo. . . 237. old.

⁷ L. I. Zsarov és V. M. Usztyinov, Internacionalnija csaszti v bojah za vlaszty Szovjetov: Vojenizdat, Moszkva, 1960. 37—38. old.

robbantási munkát irányította. A felkelés kitöréséig 3 robbantási főcsapatot szervezett, ő maga pedig a Cseljabinszkij és a Jekatyerinburgi vasútvonalon vezette a robbantási munkát.⁸ A december 22-ről 23-ra virradó éjszaka kezdődő felkelés kudarca a II. kerületben történt lebukással magyarázható. December 22-én este 9 órakor érkezett Radó Ödön és Krinkin, egy másik vezető, ahhoz a II. kerületi házhoz, ahol a küldöttértekezletet akarták megtartani. De egy provokátor elárulta őket. Szerencsére időben észrevették, hogy csapdába kerülhetnek, és sikerült elmenekülniök.⁹

A krasnojarszki hadifogolytáborban a magyar internacionalisták illegális szervezetet hoztak létre. 1919-ben a Krasnojarszk melletti katonai városban levő hadifogolytáborban 8000 fogoly volt: 3000 tiszt és 5000 közkatoná. Sok hadifogoly iparosmunkát végzett a lakosság számára. Egész „üzemek” jöttek létre, ahol bútort, cipőt, edényt készítettek, egy-egy ilyen üzemből 20–30 hadifogoly is dolgozott, mint bér munkás.

A reakciós tisztek „Magyar Szövetsége” elnevezéssel szervezetet hoztak létre, amely a bolsevizmus ellen agitált és segítséget nyújtott a fehérek felderítő szolgálatának a bolsevikok összefogásában. A nehézségek nem akadályozták meg a magyar kommunistákat egy illegális szervezet létrehozásában, melynek első értekezlete 1919. január 8-án volt. Ezen az alakuló ülésen 31 ember vett részt. A szervezet élén 12 főnyi pártbizottság állt, mely három tagú vezetőséget választott. A vezetőség tagjai Forgács Dezső, Ludvig Kálmán és Dukesz Ártur voltak. A pártbizottságnak négy csoportja volt: híradó, katonai, szervező és agitprop csoport. Az illegális szervezet tagjai lefordították magyarra Marx és Engels Kommunista Kiáltványát és egy sor szovjet brosúrát, a partizánok felhívásait, röplapokat. Miután nem volt nyomda, külön másolók másolták le az egyes kiadványokat 10–15 példányban, amelyeket a bizalmiak kézzől kézre adtak a saját barakkjukban.¹⁰ Tanulókörök dolgozták fel a Tőkét, a Párizsi Kommün történetét, stb. Az illegális szervezet hét hónapos fennállása alatt 21 pártnapot tartottak, ahol az államról, a kapitalista rendszer fő jellemvonásairól, Marx tanításának történelmi jelentőségéről, az alkoholizmusról, a nacionalizmus és kommunizmus, a természettudomány és a vallás problémáiról tartottak előadást. A két utóbbi témából 5–6 előadás is elhangzott. Ezek voltak ugyanis azok a kérdések, melyek körül az illegális kommunista szervezet és a reakciós „Magyar Szövetség” között éles harc folyt a hadifogoly tömegek megnyeréséért. Egyes pártnapokon 600–800 ember is részt vett, ami elkerülhetetlenül bizonyos dekonspirációhoz vezetett.¹¹

Az illegális szervezet katonai vonatkozásban is nagy tevékenységet fejtett ki. Az egyik barakk pincéjében mérnökök és technikusok bombákat készítettek. Zászlóaljkat, géppuskás- és lovascsapatot hoztak létre. Összekötést teremtettek a fogházba zárt fegyencekkel, rendszeres segítséget nyújtot-

⁸ *A. Povorotnyikov*, Vossztanije 22. dekabrja 1918. goda v Omszke. V Bojah za vlaszty Szovjetov (Voszpominanija ucsasztnyikov Szocialiszticeszkoy revoljucii i grazsdanszkoy vojni v Omszke i Omszkoy oblasztyi: Omszkoje oblasztnoje knyizsnoje izdatyelsztvo, 1957. 81–83. old.

⁹ U. ott, 86. old.

¹⁰ *Farkas G.*, Dejatyelnoszty podpolnoj organizacii vengerszkih kommunisztov v Krasnojarszke v 1919. godu: Proletarszkaja revoljucija, 1929. 10. (93.) sz., október, 98–101. old.

¹¹ U. ott, 102. old.

tak nekik, a magyar partizánok útján kapcsolatban álltak a partizáncsapatokkal. Körülbelül 30 hadifogoly szöktetését szervezték meg, hogy azok azután valamelyik partizáncsaphoz csatlakozhassanak. A hadifoglyok illegális szervezete az orosz kommunisták illegális szervezetének része volt.¹²

1919. július 30-ra virradó éjszaka a 3. hegyi lövészezred és a 31. lövészezred katonái, akik megtagadták a frontra vezénylő parancsot, valamint a magyar hadifoglyok a bolsevik szervezet vezetésével fellázadtak. Kis Ferenc vasöntő, a géppuskás osztag parancsnoka egyik sorozatot a másik után adta le. Már látta, hogy veszítettek, de nem hátrált egy lépést sem. Fel akarta tartóztatni a büntető osztagot, tudatosan feláldozni magát, hogy elvtársainak lehetőséget nyújtson a menekülésre. A géppuska mellett érte utól a halál. A felkelés folyamán a harcban 20 magyar internacionalista esett el, a felkelés után 28-at végeztek ki, a táborban a felkelés utáni házkutatás alatt három magyart agyonlőttek, egy öngyilkos lett.

A szervezet vezetői közül kivégezték Forgács Dezsőt, aki a háború előtt tagja volt a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, s aktív szerepet játszott a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban, Kolcsak uralma alatt fogházban volt, majd a táborba küldték. A krasznojarszki katonai városban Forgács Dezső az illegális szervezet megteremtésének egyik kezdeményezője volt;¹³ Ludvig Kálmánt — az illegális „Jeniszej” c. újság szerkesztőjét,¹⁴ agitátort, a magyar munkások előtt jól ismert író és újságíró; Dukesz Arturt, az ismert magyar elméleti marxistát, aki a háború előtt Magyarországon a Galilei Kör titkára volt; Pável György magyar vasmunkást és Papp János bányászt szintén kivégezték. Az illegális pártbizottság tagjain kívül az illegális szervezet tagjai közül kivégezték: Gáspár Béla vasmunkást, dr. Molnár Alajos ügyvédet, Krasovszky Dezső színészt,¹⁵ valamint Skoff Bélát. Továbbá kivégezték Zsedér Sándort, Saj Jenőt és Szekér Károlyt.¹⁶ Ugyanezekben a napokban végezték ki a 3. hegyi és 31. lövészezred 500—600 orosz katonáját, akik részt vettek a felkelésben.¹⁷

1919. májusában a Vörös Hadsereg győzelmes előrevonulásának és a Kolcsak-hadsereg vereségének hírére Irkutszkban erősödött a Kolcsak-ellenes mozgalom. Azok a magyar internacionalisták, akik 1918-ban részt vettek a Bajkál-front harcaiban és Irkutszkban tartózkodtak, bekapcsolódtak az illegális munkába, amelyet az Inokentjevszkaja vasútállomás közelében levő hadifoglytáborban és a szomszédságában működő „cseh fegyverraktár”-ban a kényszermunkára ítélt volt vörös partizánok egyesített Illegális Bizottsága vezetett. Az illegális szervezet állandó kapcsolatot tartott fenn az Inokentjevszkaja állomáson és a Glaszkovón működő illegális szervezetekkel. A magyar internacionalisták igen fontos feladatot láttak el — az információ szerzését. Sok kommunista, a Vörös Gárda volt szervezői, mint magyar hadifoglyok munkát vállaltak a USA követségén, a fehér hadsereg vezérkaránál, magasrangú tisztek mellett, a vasúton és más helyeken. Rendkívül értékes

¹² U. ott, 103—104. old.

¹³ A. K., *Tovariscesi vengerci*: „Krasznojarszkij rabocsij”. 1929. július 30.

¹⁴ *Dornbusch Richard*, *Hogy fogadtuk a magyarországi proletárdiktatúra hírét Krasznojarszkban*: Sarló és Kalapács, 1931. 3—4. sz. 79. old.

¹⁵ A. K., *Tovariscesi vengerci*: „Krasznojarszkij rabocsij” c. újság, 1929. július 30.

¹⁶ *Hadifogly magyarok története*. Második kötet. Szerkesztették Baja Benedek, dr. Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Athenaeum, Budapest. 423. old.

¹⁷ *Farkas G.*, u. ott, 96. old.

adatokkal szolgáltak. December elején az Inokentjevszkaja és a Glaszkovo-szervezetek összekötői figyelmeztették az internacionalistákat, hogy lebukások voltak, fokozott elővigyázatosságra intették őket. Ugyanakkor közölték velük, hogy a bolsevik párt arra készül, hogy a legközelebbi időben Irkutszokban magához ragadja a hatalmat.

A Kolcsak-rendszer elleni felkelés 1919. december 25-én kezdődött Irkutszokban. Az internacionalisták néhány nap alatt 200 főből álló fegyveres csapatot szerveztek és csatlakoztak a felkeléshez. 1920 márciusáig, a Vörös Hadsereg Irkutszkba történt bevonulásáig, ez a csapat internacionalista hadosztállyá nőtte ki magát. Az internacionalisták részt vettek a Vörös Hadsereg nyomása alatt visszavonuló és Irkutszk megkerülését megkísérlő fehér csapatok elleni harcban.¹⁸

Később az irkutszki internacionalista hadosztályt átszervezték. Belőle alakult meg az irkutszki internacionalista ezred és az irkutszki internacionalista zászlóalj.¹⁹ Az ezred 3 zászlóaljból állt, mindegyik zászlóalj 3 századból.²⁰ Az 1. zászlóalj magyar volt, 509 főt számlált.²¹ Az ezred és a külön internacionalista zászlóalj feloszlása után sok magyar vöröskatonna jelentkezett az irkutszki őrezredbe és az Irkutszk város katonai parancsnoka mellé beosztott fegyveres alakulatba.²² A szovjethatalom győzelme után, 1920. január 21-én az Irkutszokban és környékén élő magyar kommunisták létrehozták a Magyarok Kommunista-Bolsevik Pártját és Katonai Szervezetét. A kommunista szervezet ideiglenes programot fogadott el, amelyben leszögezték, hogy a szervezet kötelességének tartja a szovjethatalom megvédését. A végleges programot a szervezet csak a szovjet csapatok megérkezése után szándékozott nyilvánosságra hozni.²³

A magyar internacionalisták egyik kimagasló vezetője Irkutszokban Sugár Andor volt. Az irkutszki pártmunkások ma is nagy elismeréssel és rendkívül meleg hangon emlékeznek meg róla. 1916 óta tartózkodott Irkutszokban. Egyik aktivistája volt a Szibéria Külföldi Munkásai Kommunista (szoc. dem.) Pártjának Irkutszokban, szervezője az internacionalista Vörös Gárda csapatoknak. 1918-ban a fehér csehszlovákok fogságába került és 1919 áprilisáig az irkutszki börtönben fogva tartották. Később megszökött, illegális munkát végzett a Batarejnaja vasútállomás műhelyében dolgozó hadifogoly munkások között és kapcsolatot tartott Kalandarasvili partizán-lovascsapatával. 1920-ban Sugár Andor újra szervezett egy vöröskatonna csapatot, amely győzelmes harcot vívott a fehér csehszlovák csapatok maradványai és Kappel ellenforradalmi tábornok bandái ellen. Az 1. irkutszki internacionalista hadosztályban szolgált, majd a hadosztály átszervezése után az Irkutszki járási és városi OK(b)P bizottság titkára volt.²⁴ Az orosz és a magyar kommunisták egyaránt nagyra becsülték.

Kalandarasvili lovascsapatában sok magyar harcolt, bátran tekinthetjük

¹⁸ Müller Ernő, Irkutszk két tűz között: Sarló és Kalapács, 1935. 7. sz. 12. old.

¹⁹ Szovjet Hadsereg Központi Állami Levéltára (a továbbiakban SZHKÁL) 4576. fond. 1. leltár 2. ó. e. 9. 1.

²⁰ U. ott, 7. 1.

²¹ U. ott, 235—243. 1.

²² U. ott, 373—374, 392—394. 1.

²³ „Izvesztija” — Irkutszkovo Gubernszkovo Vojenno-Revolucionnovo Komiteta, 1920. február 20. 3. old.

²⁴ SZU OFKÁL 1235. fond. 136. leltár. 87. ó. e. 14. 1.

öt a magyar partizánok egyik vezetőjének. Kalandarasvili csapata, miután keletről visszavonult, az irkutszki kormányzóságban működött, támadásokat intézett vasútvonalak ellen, megsemmisítette Kolcsak katonai szerelvényeit. A csapattörzsben is voltak magyarok. Kalandarasvili szoros kapcsolatot tartott fenn azokkal a magyar hadifoglyokkal, akik Inokentjevskaja vasútállomáson, Irkutszk közelében az ellenforradalmi csehszlovák légió fegyverraktárában dolgoztak. A magyarok ellátták Kalandarasvili csapatát lőszerrel, tartalékalkatrészekkel, szerszámmal, ruhával.

Miután 1919 december végén Irkutszkban győzött a fegyveres felkelés, Kalandarasvili megkísérelte az egyesülést az internacionalista csapatban szolgáló magyarokkal. 1920 januárjában tárgyalásokat kezdett az 1920 elején Irkutszkban szervezett internacionalista hadosztály vezérkarával. Csapat-törzse kíséretében megjelent a hadosztálynál és előadta, hogy egyesíteni szeretné a két alakulatot, mert bízik a magyarok forradalmi állhatatosságában. Ez még a nyugatról közeledő Vörös Hadsereg bevonulása előtt történt. Kalandarasvili szerint az egyesítés hozzájárult volna ahhoz, hogy a szovjethatalom Irkutszkban a Vörös Hadsereg bevonulásáig megszilárduljon. Az internacionalista hadosztály vezetői azt felelték neki, hogy ha felső parancsnokságuk célszerűnek tartja a két internacionalista alakulat egyesítését és Kalandarasvilit nevezné ki az egyesített katonai alakulat parancsnokává, nem emelnek kifogást. De Kalandarasvili ezeket a feltételeket nem volt hajlandó elfogadni.

1920 márciusában a Vörös Hadsereg bevonult Irkutszkba. Ezután Kalandarasvili újból a magyar internacionalistákhoz fordult. Közölte velük, hogy értesülései szerint a Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után a magyar Vörös Hadsereg egy része a Kárpátokba vonult vissza és ott partizánháborút folytat. Azt javasolta, hogy egyesüljenek és induljanak a Kárpátokba, ő vállalja a partizánháború vezetését a Kárpátokban. Minthogy a hírek valódiságáról meggyőződni nem tudtak, e tárgyalások is eredménytelenül végződtek.²⁵

A magyar internacionalisták egész Szibériában és a Távols-Keleten is részt vettek a partizánmozgalomban. Csoportosan és egyenként csatlakoztak az ellenforradalmi rendszer ellen harcoló csapatokhoz.

Nyugat-Szibériában az Altaj hegység partizán hadtestében, melynek parancsnoka I. V. Gromov volt, harcolt egy magyarokból álló internacionalista század. A század parancsnoka Lamberg Maksz, biztosa Kovács Endre volt, mindkettő energikus szervező, akik rövid idő alatt erős kollektívát hoztak létre. Gromov nagyon melegen emlékszik meg a magyar internacionalistákról, rendkívül megbízható harcosoknak jellemzi őket. A magyar partizánszázad önfeláldozóan küzdött az utolsó golyóig, amikor fedeznie kellett a partizán-csapat visszavonulását a Kameny város közelében levő Jarki faluból.²⁶

Magyar internacionalisták harcoltak a Szibériát felszabadító Vörös Hadseregben is.

Közismert a magyar internacionalisták kiemelkedő szerepe a Szovjet

²⁵ Müller Ernő, *Tárgyalásaink Kalandarasvilivel*: Sarló és Kalapács, 1931. 11. sz. 40—41. old.

²⁶ A szerző személyes beszélgetése alapján I. V. Gromovval 1961 márciusában Novoszibirszkben. Ezenkívül lásd: *Partizanszkoje dvizsenije v Zapadnoj Szibiri* (1918—1920). Dokumenti i material: Novoszibirszkoje knyizsnoje izdatyelsztvo, 1959. 157. old.; valamint *Sz. Ombisch-Kuznyecov*, *Poveszty o partizanye Gromove*: Novoszibirszkoje knyizsnoje izd. 1958. 156—157., 163—164. old.

Köztársaság aranykészletének visszaszállításában, amelyet 1918-ban a Kazáni Bankból fehér csehszlovákok elraboltak. A fehér csehszlovákok, akik Kolcsakot és az aranykészletet kísérték Keletre (a Vörös Hadsereg Nyugatról közeledett), kénytelenek voltak 1920 januárjában Irkutzsk közelében tárgyalásokat kezdeni a munkások képviselőivel és kiszolgáltatni nekik magát Kolcsakot, valamint az aranykészletet, amely 13 arannyal megrakott vagont tett ki. Irkutzskból Acsinszkig egy helybeli katonai alakulat kísérte a szerelvényt vissza, európai Oroszország felé. Acsinszkban a Forradalmi Katonai Tanács parancsa szerint az I. internacionalista ezrednek²⁷ kellett az aranykészletet kísérni tovább Nyugatra. Az ezredben magyarok, lettek és németek szolgáltak, 60—65%-uk munkás volt, az OK(b)P-tagok száma 20—25%-ot tett ki. Az ezred 1919 végén és 1920 elején alakult, részben acsinszki és krasznojarszki partizánokból, akik azelőtt Scsetyinkin, Kravcsenko és Kalandarasvili partizán csapatokban harcoltak. De az ezred többsége volt hadifoglyokból állt. Katonai felkészültség szempontjából parancsnoki karának színvonalával az ezred kitűnt a többi internacionalista ezred közül. Majdnem minden század, sőt még szakaszparancsnok is régi tiszt volt. Április elején, amikor az ezred átvette az aranyserelvényt, 3 zászlóaljából, tüzérszakszából és lovascsapatból állt. Az utazás nyugodtan folyt le. Csupán Omszkban tartóztatták fel a szerelvényt három napra. Itt új parancs érkezett, amely szerint az aranyat nem Moszkvába, hanem Kazányba kell szállítani. Miután különböző ellenforradalmi bandák és szétszórt fehérgárdista csapatok veszélyeztették a vasútvonalat, az ezred parancsnoksága elővigyázatossági intézkedést tett. Az aranyat külön kijelölt naposok őrizték, s az ezred csak bizonyos távolságban követte az aranyat szállító szerelvényt.

Ütközben a kommunisták nagy politikai nevelő munkát végeztek az ezred katonái körében, ennek köszönhető, hogy az internacionalisták szigorúan betartották a forradalmi fegyelmet. Az ezred híven végrehajtotta a feladatot.²⁸ Különös érdemeket szerzett ebben a hadműveletben az ezred parancsnoka, Varga István.²⁹ Ebben a szépirodalmi művek és filmek témájául szolgáló hőstettben az internacionalisták egyik parancsnokaként³⁰ részt vett Zalka Máté, magyar internacionalista, ismert író, aki később Lukács tábornok néven harcolt és hősi halált halt a spanyolországi polgárháborúban.

Időközben Ukrajnában Gyenyikin, Petljura, Machno és társai fehérgár-

²⁷ Az I. internacionalista ezred, melynek parancsnoka Varga István volt, az V. Vörös Hadsereg keretében 1920. február 13-án adott parancs alapján szibériai volt hadifoglyokból alakított, a III. Internacionálé nevét viselő internacionalista hadosztály 1. dandárjához tartozott. Ugyanennek a dandárnak a 2. ezrede Müller Armand parancsnoksága alatt állt. Ugyancsak a hadosztályhoz tartozott két lovasszázad és két tüzérségi üteg. A III. Internacionálé nevét viselő hadosztályon kívül 1920 február-márciusban Petropavlovszkban megalakult egy internacionalista lovasezred. (Lásd: Magyar Internationalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Összeállították és a bevezető tanulmányt írták Györkei Jenő és Józsa Antal, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársai. Kossuth Könyvkiadó, 1957. 41. old.)

²⁸ Varga (az aranyszállítmány egyik szakaszparancsnoka), A csehek által 1920-ban visszaadott állami aranytartalék szállítása: Sarló és Kalapács, 1931. 9. sz. 36—37. old.

²⁹ SZU OFKÁL 1235. fond. 136. leltár. 87. ó. e. 29—30. l.

³⁰ Zalka Máté az I. internacionalista ezred egyik zászlóaljának parancsnoka volt. (Lásd: Magyar internacionalisták. . . 41. old.) Önéletrajzában Zalka Máté azt írja, hogy az ő partizán csapata, mely egy internacionalista ezred, illetve internacionalista dandár magja lett, az Oroszországi Szovjet Föderatív Köztársaságba indult a csehektől visszanyert aranykészlet kíséretében. (Lásd: MMM I/V. 1019.)

dista bandái ellen vívott véres harcokban védelmezte a Vörös Hadsereg a szovjethatalmat.

1919 végén a 3. internacionalista ezred Gavro Lajos parancsnoksága alatt az 58. lövész-hadosztály keretében hősiessen harcolt Kijevért. Az internacionalisták az Irpény folyó mentén foglaltak állást, ³¹és állhatatosan visszaverték az ellenfél átkelési kísérleteit a nyugati partra³². November közepén az internacionalista ezred részt vett az átkelésben a Dnyeper bal partjára³³ és december közepén a Kijevért való támadásban. Vaszilkov város irányában harcolt.³⁴

1920-ban a 3. internacionalista lövészezred a fehér lengyelek ellen harcolt. Gavro Lajost, az ezred parancsnokát, a polgárháború egyik legaktívabb résztvevőjét kimagasló harci tetteiért két ízben is Vörös Zászló renddel tüntették ki. Az egyiket még 1919-ben kapta a Borogyanka és Tyetyerev folyó melletti harcokban tanúsított hősiességéért,³⁵ amikor Kijev eleste után Gyenyikin és Petljura csapatait kellett feltartóztatni és Gavro Lajos a csata legveszélyesebb pontjain személyes bátorságával ismételten megmentette a helyzetet,³⁶ — a másikat pedig Kijev visszafoglalásáért 1920-ban.³⁷ 1920 elején a lengyel fronton tüntek ki harci tevékenységükkel a 3. internacionalista lövészezred 1. zászlóaljának parancsnokai és vöröskatonái. Földes János századparancsnok 1920. március 2-án sikeres támadást vezetett Mlini falu bevételéért a Szlucs folyónál, Nébel Ignác csapatparancsnok április 6-án felderítést végzett és jelentette, hol és hogyan helyezkedtek el az ellenséges őrs csapatok. Kupics Márton szakaszparancsnok március 16-án észrevette a Rudnyi település mellett a Szlucs folyón átkelő ellenséges felderítőket. Úgyes manőverekkel feltartóztatta az ellenséget, amíg segítségére érkezett egy szakasz vöröskatoná. Csepelák János és Godinger Simon vöröskatonákat március 25-én a Szlucs folyó mellett, Mlini falu határában ellenséges felderítők bekerítették, de keresztül vágta magukat és értékes jelentéssel tértek vissza csapatukhoz.³⁸ 1920. október 10-én Olevszk helység elleni küzdelemben Janik Béla, ezredparancsnok-helyettes önfeláldozóan elsőnek vetette magát a támadásba, maga után vonva a vöröskatonákat. Határozottságának és bátorságának köszönhető, hogy Olevszket az ellenfél erős védekezése dacára bevették.³⁹ 1920. január elején a 3. internacionalista ezred magas katonai kitüntetést kapott: a Vörös Zászlórendet.⁴⁰

Az 1. Lovas Hadseregben volt egy külön internacionalista lovasszázad, melyben sok magyar internacionalista harcolt. 1920. novemberében e század kommunista sejtjét elnökség vezette, amelyben magyar internacionalisták is részt vettek. A kommunista párttagok névsorában olyan neveket találunk, mint: Szilágyi Nándor, Szabó, Szilágyi Lajos, Bolla, László, Tóth, Varga István, Varga Sándor stb.⁴¹

³¹ SZHKÁL 1489. fond. 1. leltár. 49. ő. e. 10. versum.

³² U. ott, 13. l.

³³ SZHKÁL 1489. fond. 1. leltár. 49. ő. e. 29. l., 29. versum.

³⁴ Dokumentumgyűjtemény — Bojevoje szodruzsesztvo trudjasesichszja. . . 483. old.

³⁵ SZU OFKÁL 1235. fond. 136. leltár. 87. ő. e. 35. l.

³⁶ MMM. I/V/2110.

³⁷ SZU OFKÁL 1235. fond. 136. leltár. 87. ő. e. 35. l.

³⁸ Dokumentumgyűjtemény — Bojevoje szodr. . . 487—488. old.

³⁹ U. ott, 488—489. old.

⁴⁰ U. ott, 484—485. old.

⁴¹ SZHKÁL. 245. fond. 2. leltár. 106. ő. e. 1—2. l.

Sok magyar internacionalista szolgált nem internacionalista csapatokban, hanem a Vörös Hadsere általános alakulataiban is. 1918—1919-ben Ukrajnában a dél-oroszországi ellenforradalmárok ellen küzdő seregek főparancsnoka Antonov-Ovszejenko volt. (Glavkoverh po borbe sz kontrrevoljucijej Juga Rosszii.) Az ő vezérkara mellett működő Tüzérségi Osztályon sok magyar volt hadifogoly teljesített szolgálatot,⁴² vagy tüzérségi szállítmányt kísért.⁴³

A Vrangel elleni harcokban a magyar internacionalisták örök dicsőséget szereztek maguknak. Dnyeprovka mellett Zalka Máté nagy hősiességgel harcolt, amiért is a Vörös Zászló Érdemrend magas kitüntetését kapta. Perekop bevétele után Zalka Máté internacionalista lovascsapat parancsnoka lett, és kivette részét Machnó ellenforradalmi bandáinak felszámolásából.⁴⁴

A Vrangel elleni harcokban kimagasló szerepe volt Kun Bélának, akit a Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után Ausztriában internáltak, majd kiszabadulása után Szovjet-Oroszországba ment. Tagja volt a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának, és Frunzéval, a front parancsnokával együtt irányította a harcokat.⁴⁵ 1920 végén Kun Béla a Krim félsziget Forradalmi Bizottságának Elnöke lett. Többek között a zsákmányolt vagyon felmérését és a foglyok számbavételét intézte. Kun Béla december 6-án Szimferopolból sürgönyt küldött Leninnek, a Munka és Védelem Tanácsa Elnökének, amelyben hangsúlyozta, hogy be kell tiltani a zsákmányolt vagyon elszállítását a Krim félszigetről.⁴⁶ A Krimi Forradalmi Bizottság Kun Bélát Moszkvába delegálta a VIII. Összoroszországi Munkás, Paraszt, Vöröskatona és Kozák Szovjet Küldöttek Kongresszusára.⁴⁷ Részt vett a Tanácsok 1921 decemberében tartott X. Összoroszországi Kongresszusán is.⁴⁸ Az Októberi Forradalom 10. évfordulója alkalmából⁴⁹ a Vörös Zászló Érdemrenddel tüntették ki.⁵⁰ 1921-től 1936-ig Kun Béla a Kominternben dolgozott és több ország forradalmi mozgalmának nyújtott segítséget.⁵¹

A polgárháború idején a magyar internacionalisták sok különböző típusú iskolát szerveztek, hogy új kádereket nevelhessenek.

1921-ben Bakuban működött a magyar internacionalisták Legfelsőbb Külön Katonai Iskolája. Az iskola vezetője Kapitány Gyula, katonai biztosa Kovács János volt.⁵² Kapitány Gyula az első imperialista világháború alatt az osztrák-magyar hadsereg vezérkari tisztjeként szolgált. Szovjet-Oroszországban szakított múltjával és a magyar internacionalisták közé állt.⁵³ 1920 elején a külföldi proletárok barnauli szervezetének egyik vezetője volt.⁵⁴ 1929-ben, már jóval a polgárháború befejezése után halt meg Leningrádban.⁵⁵ Az iskola

⁴² U. ott, 14. fond. 1. leltár. 99. ő. e. 121. 1.

⁴³ U. ott, 14. fond. 1. leltár. 100. ő. e. 250., 262. 1. és 14. fond. 1. leltár 99. ő. e. 96. 1.

⁴⁴ SZU OFKÁL 1235. fond. 136. leltár. 87. ő. e. 25. 1.

⁴⁵ SZÁHKL. 101. fond. 1, F. leltár. 13. ő. e. 33. 1.

⁴⁶ SZU OFKÁL 130. fond. 4. leltár. 490. ő. e. 23—24. 1.

⁴⁷ U. ott, 1235. fond. 7. leltár. 62. ő. e. 46. 1. és 1235. fond. 7. leltár. 51. ő. e. 173. 1.

⁴⁸ U. ott, 1235. fond. 9. leltár. 71. ő. e. 1—2. 1.

⁴⁹ *Kun Béláné*, Néhány emlék Kun Béláról: Magyar Internacionalisták. . . 158. old.

⁵⁰ SZU OFKÁL 1235. fond. 136. leltár. 87. ő. e. 35. 1.

⁵¹ *dr. Münnich Ferenc*, Kun Béla: Magyar Internacionalisták. . . 152. old.

⁵² SZHKÁL. 24914. fond. 1. leltár. 2. ő. e. 1., 32—34., 41—42. 1.

⁵³ *Tuza*, Első keleti kurszant brigád: Sarló és Kalapács, 1930. 6. sz. 41. old.

⁵⁴ MMM Röplap 60. 3.

⁵⁵ *Tuza*: u. ott,

parancsnokai és hallgatói testületileg részt vettek a polgárháború harcaiban, például Tbiliszi — Grúzia fővárosának — felszabadításában.⁵⁶ 1921 júniusában az iskola átköltözött Petrográdba,⁵⁷ itt folytatta működését, sok magyar katonai szakértőt nevelt.⁵⁸ Sok magyar internacionalista kapott ebben az iskolában katonai, elméleti és politikai kiképzést. Többek között az iskola 2. százada 3. szakaszában tanult Kidais Győző, aki később elvégezte a Frunze nevét viselő Katonai Akadémiát és különböző vezető pozíciót töltött be a Munkás-Paraszt Vörös Hadseregben.⁵⁹

A polgárháború utolsó időszakában a magyar internacionalisták között végzett pártmunka formája megváltozott, és valamelyest más jelleget öltött. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom elején és a Magyar Tanácsköztársaság idején az OK(b)P magyar csoportjai kommunistákat neveltek, akik Magyarországra hazatérve részt vettek a forradalomban. Viszont a polgárháború végén a magyar internacionalisták pártszervezetei kénytelenek voltak számolni azzal a ténnyel, hogy Magyarországon fasizmus uralkodik és fehérterror dühöng.

1919 szeptemberétől az OK(b)P külföldi csoportjainak Központi Föderációja újra áthelyezte székhelyét Kijevből Moszkvába. A pártmunkát átszervezték. 1919 decemberében az OK(b)P VIII. Összoroszági konferenciája elfogadta a párt új szervezeti szabályzatát, amely szerint az OK(b)P pártbizottságai mellett nemzeti oszta-lyok alakulnak.⁶⁰ Az OK(b)P Központi Bizottsága Agitáció és Propaganda Osztályán felállították a Nemzeti Kisebbségek Alosztályát, amelyhez a magyar szekció is tartozott.⁶¹ 1920. március 21—23 között Moszkvában ülésezett az OK(b)P Központi Bizottsága mellett működő magyar agitáció és propaganda szekciók 1. Összoroszági konferenciája, ahol megalakították az OK(b)P Központi Bizottsága mellett működő magyar agitprop szekciók Központi Irodáját, amelynek 8 választott tagja volt. Ez az iroda vezette a magyar agitációs oszta-lyok munkáját. Az említett időben 76 agitprop oszta-ly létezett, amelyek az OK(b)P régi külföldi csoportjainak feladatait látták el.⁶² Minden külföldi kommunistát lakóhelyén, az OK(b)P helybeli Bizottságánál tartottak nyilván, tagja volt a pártsejtnek és ezenkívül nyilvántartásba került az illetékes nemzeti agitprop szekciónál.⁶³ Az OK(b)P külföldi csoportjainak Föderációját feloszlatták.

A pártmunka új formája megfelelt az internacionalisták körében elvégzendő új feladatoknak.

A magyar internacionalista pártszervezetek központi feladata továbbra is a Vörös Hadsereg internacionalista alakulatainak szervezése és irányítása volt.

Rendkívül érdekes a szibériai Magyar Agitprop Szekciók működése.

A Kolcsak-uralom alól való felszabadulás után alakultak Szibériában a Nemzeti Kisebbségek Agitprop Osztályai. Szibéria lakosságának 1/7 része

⁵⁶ SZHKÁL. 24914. fond. 1. leltár. 2. ő. e. 1., 32—34., 41—42. l.

⁵⁷ U. ott, 126. versum, 140. l.

⁵⁸ U. ott, 27. ő. e. 1—6. l.

⁵⁹ Kidais Győző családjának adatai szerint.

⁶⁰ Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és Központi Bizottsági plénumainak határozatai. I. rész, Szikra, Bp. 1954. 538. old.

⁶¹ MLI 17. fond. 1. leltár. 56. ő. e.

⁶² Dokumentumgyűjtemény — Bojevoje szodruzsesztvo. . . 236. old.

⁶³ MLI. 17. fond. 4. leltár. 32. ő. e. 66. l.

nem orosz anyanyelvű volt. A volt magyar hadifoglyok, a többi nemzeti kisebbséggel együtt, a lakosságnak ehhez a részéhez tartoztak. Ami a taglétszámot és a pártiskolák számát illeti, az OK(b)P Magyar Agitprop Szekciói az első helyen álltak a pártmunkában.⁶⁴

Az OK(b)P Magyar Agitprop Szekciói Szibériai Területi Irodája nagy tevékenységet fejtett ki a pártmunka irányításában. 1920 májusától 1921. február 1-ig 470 magyar kommunista végezte el Omszkban, Novonyikolajevszkben és Krasznojarszkban a pártiskolát. Ugyanezen idő alatt a Magyar Szekciók Szibériai Területi Irodája a fehér lengyelek elleni frontra mozgósított és hadba küldött mintegy 2000 volt magyar hadifoglyot, köztük körülbelül 1000 kommunistát. A magyar pártszervezetek működése jelentékeny méreteket öltött. 1921-ben Szibériában két magyar újság jelent meg: Omszkban a „Vörös Újság”, Irkutschkban pedig a „Roham” az V. Vörös Hadsereg kiadásában. Az OK(b)P Magyar Agitprop Szekciók 2. Szibériai Konferenciája, mely 1921. január 15-től 19-ig ülésezett, megvitatta a pártmunka szervezési kérdéseit és szemléltetőn bemutatta a magyar szekciók szerteágazó hálózatát. Ekkor már 8 kormányzósági, 3 városi és 14 járási szekció működött, amelyekben 809 párttag és 327 tagjelölt volt. Ebben az időben Szibériában még körülbelül 8—10 ezer pártonkívüli volt magyar hadifogoly élt,⁶⁵ akiknek körében a magyar szekciók nagy politikai nevelőmunkát végeztek. Pl.: az Omszki kormányzósági Magyar agitprop szekció másfél hónapos politikai tanfolyamot rendezett a pártonkívüli magyaroknak. A tananyag igen terjedelmes volt. Felölelte a gazdasági és társadalmi formák fejlődését, az OK(b)P történetét, az OK(b)P programját, a magyar munkásmozgalom fejlődését, az oroszországi párt és szakszervezetek viszonyát, a Kommunista Internacionálé történetét, az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság alkotmányát, az OSZFSZK külpolitikáját, a korabeli Magyarország és a volt Osztrák-Magyar Monarchia más államainak politikai és gazdasági helyzetét.⁶⁶

Jekatyerinburgban a volt hadifoglyok táborában naponta tartottak politikai felvilágosító előadásokat.⁶⁷ Cseljabinszkben 1920 augusztusában 20 előadást, 5 nagygyűlést és 2 koncerttel egybekötött nagygyűlést tartottak. Szinte minden napra esett egy nagy sikerű politikai felvilágosító előadás. A szekció olvasótermét igen sok párttag és pártonkívüli látogatta. A szekció néhány örökösletterét küldött a frontra és kettőt Moszkvába irányított pártiskolára.⁶⁸

A lengyel frontra való mozgósítás fontos helyet foglalt el a pártszervezetek életében. Isim városban a Magyar Agitprop Szekció elhatározta, hogy az egész tagságot mozgósítja a fehér lengyelek elleni harcra.⁶⁹ A tjumenyi szervezetből 14 ember indult el önként a Nyugati Frontra.⁷⁰

A Magyar Szekciók Szibériai Irodája kapcsolatot teremtett a Távoleg Keleten levő magyar internacionalistákkal. 1920 decemberében Radó Ödönt delegálták oda a politikai munka megszervezésére.⁷¹

⁶⁴ Vörös Újság, Omszk, 1921. június 12. 18. sz. 4. old.

⁶⁵ Az OKP magyar agit. és propaganda osztályai II. szibériai területi konferenciájának jegyzőkönyve (január 15—19.): Vörös Újság, Omszk, 1921. február 1. 2. sz.

⁶⁶ Vörös Újság, Omszk, 1921. május 22. 14. sz. 4. old.

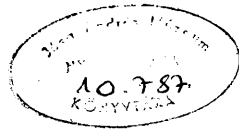
⁶⁷ Világforradalom, Jekatyerinburg, 1920. június 24. 9/40./sz. 2. old.

⁶⁸ Világforradalom, Jekatyerinburg, 1920. szeptember 23. 20. (51.) sz. 2. old.

⁶⁹ Világforradalom, Jekatyerinburg, 1920. június 3. 6. (37.) sz. 4. old.

⁷⁰ U. ott, 1920 augusztus 19. 15. (46.) sz. 2. old.

⁷¹ Az OKP magyar agit- és propaganda osztályai II. szibériai területi konferenciájának jegyzőkönyve (január 15—19.): Vörös Újság, Omszk, 1921. február 1. 2. sz.

A Magyar Agitprop Szekciók tevékenysége utolsó, záró fejezete a magyar internacionalisták pártmunkájának az oroszországi polgárháború idején. Az Oroszországi Szovjet Köztársaság területén dúló harcok befejezése és a szovjethatalom megszilárdulása után a volt hadifoglyok hazaszállítása is befejezéséhez közeledett.

Ami a volt hadifogoly katonák széles tömegeit illeti, európai Oroszországból nagyobb részüket még 1918-ban hazaszállították. 1919-ben a Hadifoglyokat és Menekülteket Gyámolító Összorosországi Kollégium foglalkozott hazaszállításukkal. A kormányzósági és járási kollégiumok nyilvántartásba vették a hadifoglyokat,⁷² megállapították szakmai tudásukat és kötelezték a vállalatokat, hogy foglalkoztassák őket. A szakmanélküli és munkanélküli hadifoglyokat mezei munkára osztották be.⁷³ A Kormányzósági Kollégiumok az Osztrák—Magyar Tanács Kirendeltségeivel* együtt kulturális felvilágosító munkát végeztek a külföldi hadifoglyok között.⁷⁴ A táborokban színtársulatok alakultak, amelyek idegen, többek között magyar nyelven is játszottak.⁷⁵ A hadifogolytáborban sokszor nagy nehézségekbe ütközött a politikai munka, mert a kommunisták és a legöntudatosabb volt hadifoglyok a Vörös Hadseregben harcoltak. A jekatyerinburgi kormányzósági táborban például nem volt sem kommunista, sem gyakorlott agitátor. Ezért elhatározták, hogy a hadifoglyok között politikai agitáció végzésére szimpatizáns sejtet alakítanak.⁷⁶

1919 augusztus közepére a jekatyerinburgi kormányzósági Hadifoglyokat és Menekülteket Gyámolító Kollégium 3100 osztrák—német hadifoglyot vett nyilvántartásba, 1849 főt közülük hazaszállítottak, 1254 fő egyelőre ott maradt. Utóbbiak közül 191 a táborban étkezett, a többiek a városban és környékén dolgoztak. Más kormányzóságból 384 osztrák—német hadifogly érkezett, akiket hazaszállítottak.⁷⁷

A Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után a hadifoglyok hazaszállítását beszüntették, ezért intézkedések történtek, hogy nagyobb mértékben vonják be a hadifoglyokat a mezőgazdasági munkába.⁷⁸ Sokan közülük beléptek a Vörös Hadseregbe.

1920. május 11-én újra megindult a német és az osztrák hadifoglyok és polgári foglyok tervszerű kicserélése orosz, külföldön rekedt foglyokkal. Narva volt az átadási hely. Ekkor már a Hadifoglyokat és Menekülteket Gyámolító Kollégium átalakult a Lakosság Kiürítésével Foglalkozó Igazgatósággá. A Lakosság Kiürítésével Foglalkozó Kormányzósági Igazgatóság a Központi Igazgatóság terve szerint irányította a kiürítést.⁷⁹

Bonyolulttá tette a helyzetet az a körülmény, hogy a Kolcsak-rendszer alól felszabadult nagy hadifogolytömegek Nyugatra özönlöttek. A Szibériai Forradalmi Bizottság parancsára az internálótáborokat megszüntették. Ekkor a volt hadifoglyok, most már szabad polgárok, vasúton és gyalog vágta neki az útnak. Az európai Oroszországba a hadifoglyok behurcolták a tifuszt.⁸⁰

⁷² Szverdlovski Terület Állami Levéltára (a továbbiakban SZTÁL) 7. fond. 1. leltár. 218. ő. e. 125. l. 125. versum.

⁷³ SZTÁL 7. fond. 1. leltár. 5. ő. e. 12. l. 12. versum.

⁷⁴ SZTÁL 7. fond. 1. leltár. 5. ő. e. 10. versum.

⁷⁵ U. ott, 6. l. 6. versum.

⁷⁶ U. ott, 15. versum 16. l.,

⁷⁷ U. ott, 22. versum.

⁷⁸ U. ott, 78. versum.

⁷⁹ SZTÁL 511. fond. 1. leltár. 556. ő. e. 10., 11., 13., 16., 17. l.

⁸⁰ MLI 17. fond. 7. leltár. 216/II. 6. e. 20. l.

Az OK(b)P külföldi csoportjainak Föderációja Omszkban 1920 január végén, az internacionalista csapatok szervezésével foglalkozó Hadi-Bizottság tagjával együtt a hadifoglyoknak nyújtandó segítség céljából, határozatot hozott, hogy a volt internálótáborokban a volt hadifoglyok számára otthonokat rendezzenek be. Ilyen otthonokat a következő városokban létesítettek: Cseljabinszk, Kurgan, Petropavlovszk, Jekatyerinburg, Tjumény, Isim, Omszk, Novonyikolajevszk, Barnaul, Szemipalatyinszk, Tagja, Tomszk, Mariinszk, Acsinszk és Krasznojarszk. A hadifoglyok a belső rend fenntartására az országban internacionalista zászlóaljakat alakítottak és munkacsoportokban dolgoztak.⁸¹

Ebben az időben a szovjet hatóságok a legszigorúbban betiltották munkahely önkéntes elhagyását, nehogy a volt hadifoglyok megkíséreljék az eljutást belső Oroszországba. Figyelmeztették őket, hogy ezt kényszer munkával büntetik, s csak utoljára kerül a hazaszállításukra sor.⁸² Mindenek előtt a beteget és rokkantakat, az idősebb korosztályú hadifoglyokat és azokat cserélték ki, akik becsületesen dolgoztak.⁸³

A Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után az OK(b)P Központi Bizottsága mellett működő Magyar Agitprop Szekciók Központi Irodájának személyi összetétele is megváltozott. Moszkvába és a szovjetország más városaiba megérkeztek a Magyar Tanácsköztársaság aktív részvevői, a szovjet kormány által a Horthy-börtönökből kiszabadított magyar kommunisták. A szovjet kormány azokkal a magyar hadifogly tisztekkel cserélte ki őket, akiket a Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után a szovjet kormány 1920-ban hozott határozata alapján túszként tartottak vissza.

Az internacionalisták nagy aktivitást fejtettek ki ennek a határozatnak a végrehajtásában. A tisztek ugyanis különböző formában próbálták megakadályozni a végrehajtást. Közkatonának álcázva magukat nyugatra szöktek, megvesztegetéssel próbáltak előre jutni, stb. Az internacionalisták éberben őrködtek a vasútvonalakon és leleplezték, letartóztatták a szökésben levő tiszteket.⁸⁴ A szovjet kormány a fogolycsere révén több mint 400 magyar kommunistát szabadított ki a horthysta Magyarország börtöneiből. A kicseréltek első csoportja 1921. november 2-án érkezett Szovjet-Oroszország területére.⁸⁵

A volt hadifoglyok hazatéréseivel, a magyar agitprop szekciók fokozatosan leépítették a munkát. A volt hadifoglyok Szibériából való hazatéréseinek méreteiről a következő adatok tanúskodnak: 1920-ban az Omszki Kormányzó-ságban 24 ezer magyar munkás és paraszt volt, 1921 januárjára már csak 2500 maradt.⁸⁶ A magyar szekciókat egymás után felszámolták.

A magyar internacionalisták, a többi volt magyar hadifogollyal együtt, hazatértek családjukhoz, barátaik és munkatársaik körébe, ahonnan néhány évvel azelőtt kiszakították és az imperialista háború lövészárkaiba kényszerítették őket.

⁸¹ MLI 17. fond. 7. leltár. 216/II. ő. e. 22. l.

⁸² SZTÁL 511. fond. 1. leltár. 556. ő. e. 16., 17., l.

⁸³ U. ott, 10., 11., 13. l.

⁸⁴ Müller Ernő, A túsok összefogása Szibériában: Sarló és Kalapács, 1932. 10—11. sz. 110. old.

⁸⁵ Kun Béla, A kicseréltek kötelessége: Sarló és Kalapács, 1931. 8. sz. 13. old.

⁸⁶ Az OKP magyar agit. és propaganda osztályai II. szibériai területi konferenciájának jegyzőkönyve (január 15—19.): Vörös Újság, Omszk, 1921. február 1. 2. sz. 2. old.

Sok magyar internacionalista nem kívánt visszatérni a fasiszta Magyarországra. A Szovjetunióban maradtak és nagy energiával dolgoztak a szocialista építés frontján. A felszabadulás után nagy részük visszatért Magyarországra, és csak kevesen élnek még most is a Szovjetunióban. Orosz családjuk van, elszoktak a magyar nyelvtől, de amikor magyarokkal találkoznak, hazájukra, Magyarországra emlékeznek vissza. 1961-ben Szverdlovszkban megismerkedtem volt magyar internacionalistákkal, akik úgy adták egymásnak hírül érkezésünket: „Hazúlról jöttek.”

Szántó Zsuzsa

* Jelen tanulmány részlet a szerző „Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban c. kandidátusi értekezéséből.

* Az Osztrák—Magyar Munkás- és Katonaküldöttek Oroszországi Tanácsa Moszkvában alakult az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása után a szovjetek példájára. Ez a tanács vette át a hadifoglyok hazaszállítását intéző osztrák—magyar főbizottság és fiókjai ügyeit.